

решение и устранение которых поможет определить дальнейшие направления реформирования законодательства, в том числе уголовного, а также средства повышения его эффективности при применении к лицам разного пола и обеспечения гендерного равенства в уголовном праве.

Summary

The present article analyses the legal basis providing gender equality between women and men in Ukraine, particularly in the field of criminal law. It also defines current problems and deficiencies whose solving and eliminating will enable to determine further reforms in legislature including criminal law and possible ways of increasing its efficiency when being applied towards individuals of both sexes as well as to secure gender equality in criminal law.

Отримано 24.06.2009

Н. Л. ДРОЗДОВИЧ

*Надія Людвігієвна Дроздович, аспірантка
Інституту держави і права ім. В. М. Ко-
рецького НАН України*

**ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ
ВНУТРІШНЄ ПЕРЕКОНАННЯ СУДДІ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

Принцип вільної оцінки доказів суддею на основі внутрішнього переконання є одним із елементів процесуальної форми сучасного кримінального процесу України. Поєднання понять «вільна оцінка доказів» та «внутрішнє переконання» забезпечує конкретність пізнання обставин окремої кримінальної справи, а тому поняття внутрішнього переконання важко описати без характеристики процесу доказування й звернення до поняття оцінки доказів зокрема.

Під час розгляду та вирішення кримінальної справи суддя здійснює дослідницьку діяльність, перевіряючи та оцінюючи зібрані докази, результатом якої є відтворення того чи іншого фрагмента дійсності, реконструкція усіх обставин справи, необхідних для вирішення юридичної справи. При цьому в ході пізнання фактичних обставин справи проявляються загальні закономірності мисленнєвого процесу, що мають місце і в інших сферах суспільства. Тому оцінка доказів, як один із етапів доказування поряд із їх збиранням та перевіркою, є різновидом розумової діяльності.

Зазначені висновки щодо поняття внутрішнього переконання, що ґрунтуються на дослідженнях загально-філософських наук, визнані в доктрині кримінального процесу, підтвердження чому знаходимо в роботах вчених-процесуалістів.

Так, І. І. Мухін визначає, що «оцінка доказів є розумовою, мисленнєвою діяльністю слідчого та суддів, спрямована на дослідження доказів, пізнання фактів події злочину та встановлення істини по справі. Ця діяльність слідчого та суду здійснюється в певних логічних формах...»¹.

М. С. Строгович також вказує, що «...оцінка доказів є лише розумовим процесом, логічною діяльністю, актом думки, а не будь-що інше»².

Разом із тим, такі визначення є недостатніми для з'ясування юридичної природи внутрішнього переконання судді, оскільки акцентують увагу на психологічних та гносеологічних аспектах даного явища, тоді як юридичний зміст внутрішнього переконання судді як елементу принципу вільної оцінки доказів не набув достатньої теоретичної розробки.

Характеризуючи внутрішнє переконання судді, не можливо не вказати на суб'єктивне начало даного поняття, оскільки субстанцією розумової діяльності є свідомість лю-

дини, лише за наявності якої можливий процес пізнання. При цьому визначення оцінки доказів виключно як суб'єктивної діяльності судді підкреслює самостійність останнього у процесі пізнання й доказування, й не створює умови для зловживання повноваженнями представника судової гілки влади. Визначення оцінювання доказів як суб'єктивної діяльності має на меті підкреслити перш за все те, що це розумова діяльність судді, яка можлива лише за умов визнання в кримінальному процесі принципу вільної оцінки доказів, що передбачає для судді можливість критично ставитися до наданих доказів у кримінальній справі. Тоді як легальна теорія доказів спрямована на обмеження розумової діяльності судді, свідомість якого не задіяна в процесі правосуддя, так як цінність кожного доказу визначена наперед.

Для цілісної картини процесу доказування і вільної оцінки доказів у процесуальній діяльності судді не вистачає лише вказівки на те, що результатом цієї суб'єктивної мисленнєвої діяльності судді є переконання, яке закон визначає внутрішнім, конкретизуючи, що це переконання судді стосується кримінальної справи на відміну від переконання як елементу правосвідомості, обсяг якого знаходиться за межами конкретної кримінальної справи та виражає правові погляди, ідеї, яких дотримується суддя.

Невипадковою є і юридична конструкція норми, яка вперше законодавчо закріпила поняття внутрішнього переконання судді, а саме, у Кримінально-процесуальному кодексі Франції 1808 року, й визначила новий порядок доказування – вільну оцінку доказів на основі внутрішнього переконання судді.

В юридичній літературі внутрішнє переконання розглядається як принцип (М. А. Чельцов, Л. Д. Кокорев), критерій (М. С. Строгович), принцип і критерій (Л. Т. Ульянова), метод (А. І. Трусов), метод і основа (П. А. Лупинська), метод і результат (В. Д. Арсенєв, А. Д. Соловйов, Г. М. Резник), спосіб (Е. А. Матвієнко), оцінки доказів і навіть як єдино можливий спосіб оцінки доказів і пізнання фактів, що стосуються події злочину (І. І. Мухін).

Своєрідну позицію з даного питання займає Ю. К. Орлов. Він вважає, що внутрішнє переконання може виступати як метод оцінки доказів і як її результат. «За неможливості прямої експериментальної перевірки висновку суб'єктивний критерій нерідко виступає як одне з похідних явищ об'єктивного, як концентрований вираз колективного досвіду, суспільної практики. Аналогічну функцію виконує і внутрішнє переконання суб'єктів доказування, яке є, з одного боку, методом оцінки доказів, а з іншого – в якості результату цієї оцінки виступає одним із критеріїв її правильності», – пише він³.

Проаналізувавши наведені позиції дослідників, вважаємо, що кожне з них підлягає критиці, оскільки жодне із визначень внутрішнього переконання не має змістовного навантаження, так як не характеризують його як самостійне явище, а лише встановлюють співвідношення із поняттям оцінка доказів. Сукупність таких поглядів на природу внутрішнього переконання свідчить про дискусійність даної теми у науці кримінального процесу, а також усвідомлення науковцями того факту, що внутрішнє переконання – це багатогранне поняття, яке можна досліджувати з різних сторін: гносеологічної, логічної, психологічної, юридичної та моральної⁴. З огляду на це, констатуємо, що більш правильним є встановлення такого типу взаємозв'язку понять внутрішнє переконання та оцінка доказів, згідно з яким внутрішнє переконання як вільний від зовнішнього примусу і не зв'язаний формальними приписами пошук істини є необхідною умовою оцінки доказів та характеризує сам підхід до оцінки доказів.

Оскільки внутрішнє переконання є елементом вільної оцінки доказів та засноване на доказах, що відображають обставини, пов'язані із подією злочину, а оцінку доказів здійснює суд, встановлюючи достовірність обставин по справі, то внутрішнє переконання судді також повинно розглядатися як суб'єктивна діяльність судді. Підкреслює таку властивість внутрішнього переконання судді й вказівка закону на те, що переконання судді є внутрішнім. Доцільність такої юридичної конструкції підкреслює А. Р. Ратінов зазначаючи, що внутрішнє переконання виключає усілякий зовнішній примус і ця якість переконання підкреслюється словом «внутрішнє»⁵. І. В. Верещагіна підтримує думку про те, що визначення переконання судді як внутрішнього слід розглядати як фактор, що виключає зовнішній вплив, вільну оцінку доказів⁶.

Проте в процесуальній літературі термін «внутрішнє переконання» гостро критикується В. Ф. Боханом, який, вдавшись до лінгвістичного та історичного аналізу дійшов висновку, що термін «внутрішнє» є анахронізмом, пережив себе, а тому юристи повинні відмовитись від нього. Такий термін є недоцільним як у науці кримінального процесу, так і для практичної діяльності⁷. Його підтримує також Ю. М. Грошевий, вважаючи, що, в законі та в теорії слід замінити термін «внутрішнє» на особисте переконання, що на його думку, більш точно відображає зміст даної категорії⁸. Разом із тим, В. Ф. Бохан не наводить переконливих мотивів того, що визначення переконання судді як внутрішнього викривляє чи суттєво впливає на зміст даного поняття. Змістовних відмінностей між термінами «особисте» та «внутрішнє» не виокремлює й Ю. М. Грошевий.

З нашої точки зору, термін «внутрішнє» підкреслює самостійність суб'єкту пізнання, захист його уявлень від стороннього впливу. Переконання визначається як внутрішнє не лише тому, що формується в межах свідомості, але й тому, що після дослідження та оцінки доказів сформоване переконання судді містить у собі істину, принаймі юридичну істину по справі, що в подальшому виражається в конкретному судовому рішенні.

Розглянувши внутрішнє переконання судді в аспекті елемента вільної оцінки доказів, а також етимологічну дискусію з приводу даного терміну, слід перейти до визначення змісту даного поняття.

Поняття внутрішнього переконання судді активно обговорювалося у вітчизняних наукових колах, починаючи з 60-х років XIX ст., коли після реформування судової системи Російської імперії постали реальні проблеми впровадження принципу вільної оцінки доказів на основі внутрішнього переконання.

За І. Я. Фойницьким, переконанням є рішучість прийняти думку як правильну або хибну та покласти її в основу своєї діяльності чи відхилити її⁹.

Л. Є. Володимиров визначав, що внутрішнє переконання – це мірило кримінально-судової достовірності. Принцип внутрішнього переконання, по-перше, характеризує судово-кримінальну достовірність як моральну очевидність та, по-друге, визначає характер відношення законодавства до кримінальних доказів¹⁰.

Таким чином, дореволюційна наукова література з питань кримінального процесу дала поштовх до розробки ідей вільної оцінки доказів і зокрема внутрішнього переконання судді як поняття, з яким кримінально-процесуальний закон пов'язує розумову діяльність судді.

Однак, зміни у 1917 р. судоустрою та порядку здійснення судочинства вплинули й на процес доказування. І хоча радянська система навіть на законодавчому рівні намагалася надати категорії внутрішнє переконання ідеологічного змісту, про що свідчить ст. 17 Основ кримінального судочинства Союзу РСР та союзних республік 1958 р., не заперечувала необхідності її існування у кримінальному процесі.

В цілому, радянські процесуалісти подекуди робили протилежні висновки щодо природи внутрішнього переконання.

Окремі автори вбачали у суддівському переконанні перш за все впевненість суддів у істинності зроблених висновків і визначали його як «впевненість судді ... в правильності прийнятих у справі рішень»¹¹.

М. С. Строгович та Л. Т. Ульянова були менш категоричними й відстоювали позицію про те, що переконання суддів виникає не довільно, а формується під час судового розгляду. Цей процес вони зводили до процесу пізнання суддями обставин справи та встановлення об'єктивної істини¹².

Радянські процесуалісти – П. І. Люблінський, М. П. Коваленков, В. А. Обуховський, С. В. Познишев, А. Я. Вишинський – вважали, що сутність переконання полягає лише у певному ставленні суддів до своїх висновків по справі. Це ставлення розуміється дослідниками як думка, погляд, що містять впевненість в істинності висновків. Такі твердження хоча і не вичерпно характеризують сутність переконання, однак підкреслюють його основні якості¹³.

Названі автори виділяли у переконанні єдиний елемент – наявність емоційного ставлення суддів до своїх дій, вираженого у почутті впевненості. Однак таке почуття впевненості згадується ними без вказівки відповідних якостей, за відсутності яких воно не

переходить у переконання. Дещо конкретизує таке почуття впевненості П. О. Недбайло, зазначаючи, що «переконання суддів перш за все є твердою та свідомою впевненістю у достовірності фактів»¹⁴.

Разом із тим, справедливими є зауваження М. С. Строговича про те, що суддівське переконання є складним явищем і його не можна розглядати як індивідуальне і суб'єктивне почуття впевненості, лише як стан свідомості, у зв'язку із чим він вважав, що «об'єктивну основу внутрішнього суддівського переконання складає сукупність об'єктивних фактів, встановлених по справі»¹⁵.

Отже, науковий доробок у галузі поняття внутрішнього переконання судді у першій половині ХХ століття полягав у визначенні радянськими процесуалістами внутрішнього переконання судді як стану його свідомості. Підґрунтям для таких висновків стали загально-філософські дослідження, досягнення яких частково запозичили й фахівці з питань кримінального процесу, одностайно погоджуючись з тезою про те, що внутрішнє переконання судді є багатоаспектним явищем. Зокрема, з позицій філософської науки А. А. Старченко стверджував, що внутрішнє переконання – це стан свідомості судді, його впевненість у відповідності отриманого висновку фактам об'єктивної дійсності¹⁶.

В цілому залучення досягнень представників різних галузей знань у вивченні внутрішнього переконання судді дозволило наповнити правову форму цього поняття широким спектром аргументації.

Втім, до 70-х рр. ХХ ст. проблема переконання учасників кримінального процесу не стала основним предметом дослідження жодного із зазначених авторів. Між тим, відсутність теоретичної розробки даного питання стримувала теоретичний розвиток принципів кримінального процесу, теорії доказування тощо.

Першим дослідженням, в якому центральним питанням дослідження стали сутність, зміст та структура суддівського переконання, була монографія В. Ф. Бохана «Формування переконання суду», видана в 1973 р., в якій автор наступним чином визначає внутрішнє переконання судді: «Суддівське переконання – це процес переконання суддів в істинності (хибності) знань про досліджувані обставини кримінальної справи, а як результат його – стан твердої впевненості у встановленні істини та готовність прийняти рішення»¹⁷.

У 1977 р. своє дослідження внутрішнього переконання опублікував Г. М. Резник, яким намагався застосувати нетрадиційні методи до вивчення даного явища. У результаті науковець стверджує, що внутрішнє переконання слід розглядати як спосіб оцінки доказів, а також воно є результатом їх оцінки.

Для Ю. М. Грошевого питання внутрішнього переконання судді теж стало предметом багатьох наукових публікацій. Його дослідження у цій галузі і досі вважаються основоположними з проблем внутрішнього переконання. За Ю. М. Грошевим, переконання – це одночасно і знання судді, і його ставлення до цього знання з позицій достатності останнього для прийняття рішення у справі. У процесуальній діяльності судді розкриваються його пізнавальні здібності, активність свідомості у вивченні події злочину. Переконання судді – не просто його впевненість у правильності висновків по справі, а впевненість, яка має своєю об'єктивною підставою у судовому розгляді докази. Досліджуючи проблему переконання, Ю. М. Грошевий, звертає увагу на те, що при цьому не можна ігнорувати особистість судді, у якого це переконання складається і який спирається на нього у своїх висновках по справі. Особливий акцент Ю. М. Грошевий робить на визначенні нової категорії – професійна правосвідомість, яку вважає центральним елементом структури внутрішнього переконання. У результаті Ю. М. Грошевий формулює наступне визначення: «Суддівське переконання – це такий стан свідомості судді, коли він вважає зібрані по справі докази достатніми для вирішення питання про наявність чи відсутності фактів, що входять у предмет доказування, впевнений у правильності свого висновку та готовий до практичних дій у відповідності до отриманих знань»¹⁸.

Сучасний етап розвитку кримінально-процесуальних ідей відзначається відсутністю комплексного дослідження інституту внутрішнього переконання судді, проте в кримінально-процесуальних дослідженнях з питань суміжних з інститутом внутрішнього переконання судді теж наголошується, що суддівське переконання – це не інтуїція, не беззвітне почуття, не інстинкт, не «внутрішній голос», а свідомо впевненість у правиль-

ності встановлення того чи іншого факту. Впевненість, що спирається на об'єктивні підстави, з яких випливає саме це рішення¹⁹.

Загалом же полеміка дослідників з приводу поняття внутрішнього переконання має позитивне значення й дає можливість виокремити його сутнісні ознаки внутрішнього переконання судді як те, що воно є розумовою мисленневою діяльністю судді в процесі здійснення судочинства, суть якої полягає в оцінці доказів у кримінальній справі. З огляду на це, загальнолюдські переконання судді, не пов'язані з розглядом та вирішенням кримінальної справи не мають юридичного значення. Використання поняття внутрішнього переконання судді у процесуальному законодавстві свідчить про здійснення правосуддя на засадах вільної оцінки доказів. Внутрішнє переконання судді – це стан його свідомості, що вказує на наявність психологічного аспекту даного поняття, та підкреслює суб'єктивний характер такої діяльності. В результаті здійснення правосуддя внутрішнє переконання судді знаходить свій прояв у відповідному судовому рішенні, що є свідченням рішучості представника судової влади діяти відповідно до сформованого внутрішнього переконання по конкретній кримінальній справі. На основі зазначених характеристик явища внутрішнього переконання судді, пропонується наступне визначення його поняття. Внутрішнє переконання судді – це стан свідомості судді, що відображає результат його розумової суб'єктивної діяльності судді в процесі судочинства щодо оцінки доказів з метою достовірного встановлення фактичних обставин конкретної кримінальної справи, що входять до предмету доказування, результат якої втілюється в судовому рішенні.

На думку автора, дане визначення втілює в собі визначальні риси поняття внутрішнє переконання, які розкривають його зміст та значення у кримінальному процесі України, а також враховує сучасні умови здійснення кримінально-процесуального доказування.

¹ *Мухин И. И.* Важнейшие проблемы оценки судебных доказательств в уголовном и гражданском судопроизводстве. – Л., 1970. – С. 3.

² *Строгович М. С.* Курс советского уголовного процесса. – М., 1968. – Т. 1. – С. 143.

³ *Орлов Ю. К.* Внутреннее убеждение при оценке доказательств (правовые аспекты). – Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1981. – Вып. 35. – С. 61.

⁴ *Бохан В. Ф.* Формирование убеждения суда. – Минск, 1973. – С. 4; *Грошевий Ю. М.* Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве. – Харьков, Издат. Объединение «Вища школа», из-во при Харьковском гос. ун-те, 1975. – С. 5; *Рашинов А. П.* Теория доказательств в советском уголовном процессе. – М., 1973. – С. 478.

⁵ *Рашинов А. П.* Теория доказательств в советском уголовном процессе. – М., 1973. – С. 474-475.

⁶ *Верецагина И. В.* Современные проблемы правоприменения. – Хабаровск, 1998. – С. 164; *Смирнов А. В.* Состязательный процесс. – СПб., 2001. – С. 56.

⁷ *Бохан В. Ф.* Формирование убеждения суда. – Минск, 1973. – С. 47.

⁸ *Грошевий Ю. М.* Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве. – Харьков: Издат. Объединение «Вища школа», из-во при Харьковском гос. ун-те, 1975. – С. 20.

⁹ *Фойницкий И. Я.* Курс уголовного судопроизводства. – СПб. : Альфа, 1996. – Т. 2. – С. 164.

¹⁰ *Володимиров Л. Є.* Учение об уголовных доказательствах // Антологія української юридичної думки в 10 томах. Т. 4. – Кримінальне право. Кримінальний процес / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – Київ: Юридична книга, 2004. – С. 169.

¹¹ *Гуткин И. М., Ю. Н. Белозеров, Л. А. Мариупольский.* Советский уголовный процесс. – М., 1962. – С. 74.

¹² *Строгович М. С.* Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе. – М., 1955. – С. 119-120; *Ульянова Л. Т.* Оценка доказательств судом первой инстанции. – М., 1959. – С. 75.

¹³ *Люблянский П. И.* О доказательствах в уголовном суде. – М., 1924. – С. 11-13; *Коваленков М. П.* Основы советского уголовного судопроизводства. – М., 1925. – С. 32-33; *Обуховский В. А.* Уголовные доказательства в истории и советском праве. – Харьков, 1926. – С. 15-18; *Познышев С. В.* Доказательства в уголовном процессе. – М., 1929. – С. 15-28; *Вышинский А. Я.* Теория судебных доказательств в советском праве. – М., 1950. – С. 96-104.

¹⁴ *Недбайло П. О.* Внутреннее убеждение судей и социалистическая законность. – Сб. дальнейшее развитие советской демократической и социалистической законности. – М., 1958. – С. 34.

¹⁵ Строгович М. С. Матеріальна істина і судові докази в радянському кримінальному процесі. – М., 1955 – С. 112.

¹⁶ Старченко А. А. Логіка в судовому дослідженні. – М., 1958. – С. 213.

¹⁷ Бохан В. Ф. Формування переконання судді. – Мн.: Изд – во БГУ, 1973. – С. 24-25.

¹⁸ Грошевий Ю. М. Проблеми формування судового переконання в кримінальному судопроцесі. – Харків: Издат. Об'єднання «Вища школа», из-во при Харківському гос. ун-те, 1975. – С. 7, 10, 11, 15, 119.

¹⁹ Прилуцький П. В. Концепція проблеми істини у кримінальному процесі України. – Сміла: Тясмин, 2006. – С. 144.

Резюме

В публікації автор досліджує природу внутрішнього переконання судді в кримінальному процесі України, а також аналізує наукові ідеї по питанню даного поняття. В статті констатується, що внутрішнє переконання судді як елемент вільної оцінки доказів формується в процесі доказування по кримінальному делу і стосується встановлення фактичних обставин справи. Підкреслюється, що внутрішнє переконання судді носить суб'єктивний характер, оскільки середою його формування є свідомість судді. Така особливість внутрішнього переконання судді свідчить про реалізацію в кримінальному процесі принципу вільної оцінки доказів і підкреслює незалежність судді як суб'єкта пізнання в кримінальному процесі, сприяє підвищенню якості правосуддя.

Summary

In this work the author studies the nature of inner beliefs of judge in criminal proceedings in Ukraine and analyzes scientific ideas concerning this subject. The author maintains that inner belief of judge as an element of free evaluation of evidence is formed during the process of making one's case in criminal hearings, and is concerned ascertainment of actual circumstances of the case. An emphasis is placed on the fact that inner belief of judge is subjective since the environment it was formed in is judge's mind. This peculiar feature of judge's inner belief proves realization of the principle of free evaluation of evidence in criminal proceedings and emphasizes independence of judge as a subject of cognition in criminal proceedings, and helps improve quality of justice.

Отримано 26.06.2009

І. О. ТОМЧУК

*Інна Олександрівна Томчук, здобувач
Інституту держави і права ім. В. М. Ко-
рецького НАН України*

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДАВАННЯ ХАБАРА ЗА ВІТЧИЗНЯНИМ ТА ЗАРУБІЖНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

В сучасних умовах одним із напрямків кримінально-правової політики України є боротьба із злочинністю, зокрема, із злочинами, пов'язаними із хабарництвом. До таких кримінально-караних діянь належить такий злочин як давання хабара, суспільна небезпечність якого полягає в підриві авторитету державного апарату, установи чи організації, дискредитує їх діяльність.

Особливого значення в цих умовах набуває порівняння норм вітчизняного кримінального законодавства із відповідними нормами кримінальних кодексів зарубіжних країн. Це сприятиме виявленню недоліків національного законодавства у сфері боротьби із хабарництвом, зокрема, із даванням хабара, а також вдосконалення практики застосування цих статей шляхом врахування зарубіжного досвіду.

© І. О. Томчук, 2009